

Monika Cepil <https://orcid.org/0000-0003-2551-2566>

Uniwersytet Łódzki

e-mail: monika_cepil@wp.pl

Kolonizacja józefińska na obszarze dawnej Galicji w świetle uwarunkowań prawno-osadniczych

Josephine colonisation in the territory of Galicia
in the light of legal and settlement conditions

Abstrakt

Artykuł obejmuje próbę zbadania aspektów związanych z uwarunkowaniami prawno-osadniczymi wsi józefińskich na obszarze dawnej Galicji. W tekście analizy prawno-polityczne uchwyciły czynniki związane z procesami kolonizacji józefińskiej i jej rozwojem w końcu XVIII w. Wyodrębniono charakter osadniczy nowo powstałych wsi. W artykule wykorzystano rozporządzenia dotyczące procesu kolonizacji józefińskiej, materiały źródłowe z Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Ukrainy we Lwowie oraz Archiwum Narodowego w Krakowie.

Abstract

The article includes an attempt to examine aspects related to legal and settlement conditions of Josephine colonization in Galicia. In the text, legal and political analyses captured the factors associated with the seeds of Josephine colonization and its subsequent development at the end of the 18th century. Then the settlement character of newly created villages was identified. The article uses ordinances related to the process of Josephine colonization, source materials from the Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv and the National Archives in Krakow.

Słowa kluczowe: geografia historyczna, kolonizacja józefińska, Galicja, osadnictwo

Keywords: historical geography, Josephine colonization, Galicia, settlement

Kolonizacja józefińska stanowi pasjonujący aspekt badawczy. Analizy nad procesem kolonizacyjnym na terenie dawnej Galicji można prowadzić na wielu płaszczyznach naukowych np. osadniczych, przestrzennych, prawnych, kulturowych i społecznych. Autorka w artykule podjęła próbę zobrazowania uwarunkowań prawno-osadniczych kolonizacji józefińskiej. Celem opracowania jest przedstawienie założeń kolonizacji oraz jej rozwój pod koniec XVIII w. Na potrzeby artykułu przeprowadzono kwerendy archiwalne i biblioteczne. Posłużono się rozporządzeniami wydanymi przez cesarza Galicji Józefa II. Tekst został w dużej mierze oparty na powstałych już publikacjach naukowych. Najważniejszym dziełem dotyczącym badanego tematu jest powstała w okresie międzywojennym pozycja H. Lepuckiego (1938)¹. Autor przedstawił obszerne i dokładne wyniki badań na temat rozwoju kolonizacji józefińskiej. Praca posiada typowo historyczny charakter i oparta jest na materiałach źródłowych z dawnego Archiwum Państwowego we Lwowie. Po II wojnie światowej badania na temat kolonizacji józefińskiej prowadzono zwykle na gruncie regionalnym, poddając analizie zazwyczaj kilka wybranych wsi. W latach 80. XX w. S. Kryciński² zobrazował ówczesny stan dziedzictwa kultowego dla osad znajdujących się w Bieszczadach i Pogórzu Przemyskim. Współcześnie rozważania na temat kolonizacji józefińskiej podjął m.in.: M. Augustyn. W roczniku „Bieszczad” ukazała się seria artykułów jego autorstwa odnosząca się do wsi powstałych w dobrach Dobromil³. Rozważania na temat dawnej wsi

¹ H. Lepucki, *Działalność kolonizacyjna Marii Teresy i Józefa II w Galicji 1772-1790*, Lwów 1938.

² S. Kryciński, *Kolonizacja józefińska w Galicji*, „Połoniny”, Studenckie Koło Przewodników Beskidzkich przy Oddziale Międzyuczelnianym PTTK, 1984, nr 84, Warszawa, s. 20-32.

³ M.in.: M. Augustyn, *Zarys dziejów wsi Bandrów*, „Bieszczad” 2000, nr 7, s. 73-131; idem, *Zarys dziejów wsi Berehy Dolne i kolonii Siegenthal*, „Bieszczad” 2004, nr 11, s. 9-11; M. Augustyn, A. Szary, *Stan zachowania dawnych sadów na terenie wsi Stebnik*, „Bieszczad” 2008, nr 14, s. 291-308; M. Augustyn, *Antropogeniczne zmiany środowiska wodnego w Bieszczadach do 1951 r. (część VI) Dolina środkowego Strwiąża*, „Bieszczad” 2012/2013, nr 18, s. 9-66.

Ranischau poczynił J. Poppek (2014)⁴. Są to tylko nieliczne przykłady wykorzystane w artykule.

Według postanowień traktu rozbiorowego z 1772 r. Austria zagarnęła południową część ówczesnego województwa krakowskiego, sandomierskiego i bełskiego, prawie całe województwo ruskie oraz Podole⁵. Rząd austriacki tym sposobem skonfiskował wszystkie ziemie klasztorne oraz królewszczyzny, pozyskując dużą ilość wolnych terenów⁶ (tzw. dóbr kameralnych)⁷. Pierwszym pomysłem, jaki przyszedł na myśl, co zrobić z tak dużą ilością przejętych dóbr, było zniesienie systemu folwarczno-pańszczyźnianego i rozdzielenie nowych terenów między tamtejszą ludność folwarczną. Niestety nie było to możliwe, gdyż Galicja nie posiadała tyle ludności. Dlatego w następnych latach rozważono zasiedlanie terenów ludnością pochodzącą z Niemiec⁸.

Proces kolonizacyjny w Galicji rozpoczął *patent terezjański* Marii Teresy z 1774 r. o charakterze kupiecko-rzemieślniczym. Dokument gwarantował możliwość zamieszkania w galicyjskich miastach osobom wyznania innego niż katolickie. Zaproponowano im m.in.: nieodpłatne nadanie obywatelstwa, swobodę wykonywania zawodu, sześcioletnie zwolnienie z podatków, możliwość dziedziczenia oraz prawo do odprawiania nabożeństw w domach modlitwy⁹.

⁴ J. Poppek, *Kolonizacja józefińska w Galicji. Studium na przykładzie wsi Ranischau*, [w:] *Polska – Słowacja – Ukraina. Trójpogranicze wielokulturowe*, red. A. Bonusiak, K. Stukus, D. Haník, J. Poppek, Rzeszów 2014.

⁵ *Idą w possiesyą Królestwa Gallicyji y Lodomeryi*, [w:] *Edicta et mandata uniuersalia Regnis Galiciae et Lodomeria a die II. September 1772. Inite Possessionis Promulgata. Rozkazy y Ustawy Powszechne Krolestwom Galicyji y Lodomeryi od dnia 11. września obięcia Possessyi ogłoszone*, Leopoli 1772, t. 1, s. 2 i 3; F. Fejtö, *Józef II*, Warszawa 1993, s. 129; A. Korobowicz, W. Witkowski, *Historia ustroju i prawa Polskiego (1772-1918)*, wydanie V, Warszawa 2012, s. 14.

⁶ *Czyni rozporządzenie o Królewszczyznach*, [w:] *Edicta et mandata uniuersalia Regnis Galiciae et Lodomeria a die II. September 1772. Inite Possessionis Promulgata. Rozkazy y Ustawy Powszechne Krolestwom Galicyji y Lodomeryi od dnia 11. września obięcia Possessyi ogłoszone*, Leopoli 1772, t. 1, s. 36-38; S. Schnür-Pepłowski, *Z przeszłości Galicji (1772-1862)*, Lwów 1895, s. 54; H. Lepucki, *op. cit.*, s. 23; Z. Fras, *Galicja*, Wrocław 2003, s. 25.

⁷ J. Poppek, *op. cit.*, s. 3.

⁸ W. Tokarz, *Galicja w początkach ery józefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1783*, Kraków 1909, s. 274; H. Lepucki, *op. cit.*, s. 23; T. Filozof, *Kolonizacja józefińska*, „Skarby Podkarpackie” 2012, nr 2(33), s. 38.

⁹ *Uniwersal, mocą którego postronnych wiary Katolickiey, y Greckiey Uniatckiey, kupcow, w sztukach bieglych, Rekodzielnikow, y Rzemieślnikow zachęca się*, [w:] *Continuatio Edictorium et Mandatorum Universalium in Regnis Galicie et Lodomerie. A die 28. Mensis Junii Anno*

Osadnicy początkowo dostali możliwość zamieszkania w czterech miastach: Lwów, Jarosław, Zamość i Zaleszczyki. W kolejnych latach mogli zamieszkać w podkrakowskim Kazimierzu oraz Brodach¹⁰.

Jednak za czasów Marii Teresy nie doszło do sprowadzenia ludności niemieckiej na tereny wiejskie, gdyż cesarzowa ciągle liczyła się z możliwością odzyskania zabranego kraju¹¹ i nie chciała zrazić do siebie katolików, sprowadzeniem na terytorium swojego państwa innowierców¹².

Dopiero po objęciu rządów przez syna Marii Teresy Józefa II doszło do sprowadzenia osadników niemieckich nazwanych w późniejszych latach kolonistami józefińskimi¹³. Syn cesarzowej Marii Teresy wykazywał duże zaangażowanie w podjęciu akcji kolonizacyjnej¹⁴. Józef II chciał z kadry niemieckiej czerpać urzędników, podoficerów oraz nauczycieli, na których mógłby się oprzeć w przyszłości¹⁵. Koloniści mieli także przyczynić się do rozpowszechnienia ję-

1773. *Emanatorum. Konstytuacja wyroków y rozkazow powszechnych w Galicyi y Lodomerii Krolewstwach od dnia 28. Miesiąca czerwca do 1773 wypadłych*, Leopoli 1774, t. 2, s. 114-115; *Uniwersal, mocą którego postronnych Dyssydydentow Kupcow, Rekodzielnikow y Rzemieślikow zachęca się*, [w:] *Continuatio Edictorium et Mandatorum Universalium in Regnis Galicie et Lodomerie. A die 28. Mensis Junii Anno 1773. Emanatorum. Konstytuacja wyroków y rozkazow powszechnych w Galicyi y Lodomerii Krolewstwach od dnia 28. Miesiąca czerwca do 1773 wypadłych*, Leopoli 1774, t. 2, s. 117; Z. Kaczmarczyk, *Kolonizacja niemiecka na wschód od Odry*, Poznań 1945, s. 183; K. Broński, *Niemcy w społeczności miejskiej Galicji*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie” 2001, nr 571, s. 73; I. Röskau-Rydel, *Niemcy w Galicji (1772-1918)*, [w:] *Galicia 1772-1918. Problemy metodologiczne, stan i potrzeby badań*, red. A. Kowalec, W. Wierzbieniec, L. Zaskilniak, t. 2, Rzeszów 2011, s. 59.

¹⁰ *Wolnego Religii Exercitium Pozwolenia, i Folwarkow dla przychodniowych cudzoziemskich Rękodzielnikow, i rolnych Gospodarzowoy tyczących się*, [w:] *Continuatio Edictorium et Mandatorum Universalium in Regnis Galiciea et Lodomeriae a die I. Januar. ad ultimam Decembris Anno 1781. Kontinuaucya wyrokow y rozkozow powszechnych w Galicyi i Lodomerii Królestwach od dnia 1 Stycznia aż do końca Grudnia Roku 1781 wypadłych*, Leopoli, t. 29, s. 76; K. Broński, *op. cit.*, s. 73; I. Röskau-Rydel, *op. cit.*, s. 59.

¹¹ H. Lepucki, *op. cit.*, s. 23; D. Iwańska, *O osadnikach józefińskich i na Sądeckim Parku Etnograficznym*, „Zeszyty Sądecko-Spiskie” 2006, t. 1, s. 69.

¹² A. Wielocha, *Kolonizacja józefińska w Galicyjskich Karpatach*, „Płaj” 1999, nr 19, s. 11-12; T. Filozof, *op. cit.*, s. 38.

¹³ H. Lepucki, *op. cit.*, s. 23.

¹⁴ W. Tokarz, *op. cit.*, s. 275.

¹⁵ H. Lepucki, *op. cit.*, s. 184; Z. Kaczmarczyk, *op. cit.*, s. 183.

zyka niemieckiego oraz osłabienia narodowości polskiej¹⁶. Niemieccy rolnicy mieli stać się nauczycielami dla polskich chłopów¹⁷. Cesarz planował również, aby nowi mieszkańcy nauczyli okolicznych chłopów, jak użyźniać ziemię nawozem, uprawiać ziemniaki, chmiel, koniczynę, rzepak itp.¹⁸ Kolonizacja józefińska miała także podnieść liczbę ludności Galicji¹⁹. Według swojego zamysłu cesarz Józef II dążył do tego, aby wsie niemieckie przybrały formę *Musterdorf*, czyli wsi wzorowej pod każdym względem²⁰. Wzorem dla Józefa II była kolonizacja fryderycjańska mająca miejsce w Prusach, a konkretnie patent pruski z 1770 r.²¹ Zwłaszcza że inna część państwa austriackiego, Węgry, kolonizowały już od dawna swoje tereny ludnością niemiecką²². Intensywność tego zjawiska miała miejsce w XVIII w. i zbiegała się ze wstąpieniem na tron Marii Teresy. Działania kolonizacyjne objęły na dużą skalę Banat²³. Proces kolonizacji Banatu trwał do 1781 r., czyli do rozpoczęcia kolonizacji w Galicji. Powodem zaprzestania osadnictwa na Węgrzech był nieodpowiedni system kolonizacyjny²⁴.

Dnia 17 września 1781 r. cesarz Józef II wydał pierwszy patent kolonizacyjny, który umożliwiał zamieszkanie cudzoziemcom na obszarach wiejskich w Galicji. Patent obejmujący 10 punktów mówiących o warunkach osiedlenia był rozszerzeniem *patentu terecjańskiego*, a główna różnica między nimi polegała na tym, że w patencie terecjańskim mówiono o kupcach i rzemieślnikach, a w patencie józefińskim o rolnikach²⁵.

¹⁶ W. Tokarz, *op. cit.*, s. 274.

¹⁷ R. Orłowski, *Koloniści rolnicy niemieccy w Ordynacji Zamojskiej w XVIII w.*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Nauki Filozoficzne i Humanistyczne” 1957, 12, s. 158.

¹⁸ W. Tokarz, *op. cit.*, s. 276.

¹⁹ *Ibidem*, s. 274.

²⁰ A. Wielocha, *op. cit.*, s. 11-12; T. Filozof, *op. cit.*, s. 16.

²¹ H. Lepucki, *op. cit.*, s. 26.

²² *Ibidem*, s. 25.

²³ M. Piórek, *Wildenthal w latach 1783-1944. Studium genealogiczne Nowego Dzikowca oraz o pozostałych koloniach niemieckich*, Dzikowiec 2016, s. 9.

²⁴ H. Lepucki, *op. cit.*, s. 25.

²⁵ *Wolnego Religii Exercitium Pozwolenia, i Folwarkow...*, s. 76-78; H. Lepucki, *op. cit.*, s. 25 i 37; S. Kryciński, *op. cit.*, s. 20; M. Piórek, *Z dziejów kolonii niemieckich w Puszczy Sandomierskiej (XVIII-XX w.)*, „Rocznik Kolbuszowski” 1987, t. 2, s. 48; K. Broński, *op. cit.*, s. 74; I. Röskaurydel, *op. cit.*, s. 60; R. Pelczar, *Sieć szkolna w koloniach niemieckich (józefińskich) do 1873 r. (na przykładzie terenu łacińskiej diecezji przemyskiej)*, „Studia i Prace Pedagogiczne” 2016, t. 3, s. 144.

Dokument pozwalał zamieszkać w Galicji ludności wyznania katolickiego oraz innowiercom. Patent gwarantował m.in. lata wolne od płacenia podatków²⁶, zwolnienie ze służby wojskowej oraz możliwość dziedziczenia gospodarstw²⁷.

10 listopada 1781 r. cesarz Józef II wydał tzw. *patent tolerancyjny*. Według jego zasad wyznawcy innej religii niż katolicka mogli posiadać własny kościół i szkołę. Kościół wraz ze szkołą, własnym pastorem i nauczycielem mógł powstać przy minimum 100 rodzinach zamieszkujących daną okolicę. Przybyłym osadnikom nadano także uprawnienia obywatelskie, m.in. dostęp do urzędów oraz możliwość nabywania nieruchomości²⁸.

Przywileje i dogodne warunki zamieszkania przyciągnęły przede wszystkim osadników z Niemiec Południowych, a w szczególności z terytorium Palatynatu, Nassau, Lotaryngii i Trewiru, gdzie już wcześniej z powodu złej sytuacji ekonomicznej doszło do emigracji ludności do Ameryki²⁹. Gdy ruch migracyjny za Atlantyk z początkiem amerykańskiej wojny o niepodległość z 1776 r. osłabł, ogłoszony patent Józefa II spotkał się z dużym zainteresowaniem. Wpływ na emigracje miały także wojny rozgrywane na pograniczu francusko-niemieckim³⁰.

Jednym ze sposobów pozyskiwania osadników z Rzeszy były ogłoszenia w gazetach oraz opłacanie specjalnych wysłanników, którzy poszukiwali na miejscu osób chętnych do zasiedlenia Galicji. Do ich zadań należało znalezienie, weryfikacja i wysyłanie osadników na nowo podbite tereny. Przedstawiano Galicję jako „kraj obiecany”, w którym każdy nowo przybyły osadnik dostanie gospodarstwo 40-morgowe³¹.

²⁶ *Wolnego Religii Exercitium Pozwolenia, i Folwarkow....*, s. s. 76-78.

²⁷ *Ibidem*, s. 76-78.

²⁸ *Przez który Augsburgską y Helwetycką Religią Wyznawaiącym tudzież Grekom Nieunitom, przyzwoite Religii prywatne Exercitium wszędzie pozwala się*, [w:] *Continuatio Edictorum et Mandatorum Universalium in Regnis Galliciae et Lodomeriae a die I. Januar. ad ultimam Decembris Anno 1781. Kontinacya wyrokow y rozkozow powszechnych w Galicyi i Lodomeryi Królestwach od dnia 1 Stycznia aż do końca Grudnia Roku 1781 wypadłych*, Leopoli 1781, t. 29, s. 107-109.

²⁹ Z. Kaczmarczyk, *op. cit.*, s. 186.

³⁰ W. Tokarz, *op. cit.*, s. 280; M. Augustyn, *Zarys dziejów wsi...*, s. 82; I. Röskau-Rydel, *op. cit.*, s. 60.

³¹ W. Tokarz, *op. cit.*, s. 279-280; Z. Fras, *op. cit.*, s. 25.

Fala ożywienia ruchu osadniczego pojawiła się w Galicji w 1783 r. Był to zarazem rok, w którym powstało najwięcej wsi józefińskich. Analizując lokalizacje badanych jednostek osadniczych, widzimy, że procesy osadnicze miały miejsce w 24 jednostkach nowo powstałych dobrach kameralnych. W poniższej tabeli (tab. 1) przedstawiono wykaz wsi józefińskich powstałych w Galicji w latach 1783-1788³².

Tab. 1.
Wykaz wsi józefińskich powstałych
w dobrach kameralnych w latach 1783-1789.

Kamera	Nazwa wsi	Rok powstania
Bóbrka	Mühlbach	1786
	Rehfeld	1786
Dobromil	Bandrów Deutsch	1783
	Engelsbrunn	1783
	Falkenberg	1783
	Hohberg	1783
	Prinzenthal	1783/1784
	Rosenburg	1783
	Siegenthal	1788
	Steinfels	1784
Dolina	Hoffnungsausau	1784
Drohobycz	Brigidau	1783
	Bystrzyca	1785
	Gassendorf	1784
	Josephsberg	1784
	Königsau	1784
	Kranzberg	1784
	Łużek Dolny	1783
	Neudorf	1783
	Stronna	1785
	Ugartsberg	1785

³² H. Lepucki, *op. cit.*, s. 163-165.

Gródek Jagielloński	Brundorf	1788
	Ebenau	1786
	Reichenbach	1789
	Vorderberg	1788
	Weissenberg	1786
Janów	Burgthal	1788
	Ottenhausen	1786
	Rottenhan	1785
	Schönthal	1785
Jaworów	Berdikau	1783
	Hartfeld	1783
	Moosberg	1785
	Münchenthal	1783
	Schumlau	1783
Kałusz	Landestreu	1783
	Knihinin	b.d.
	Neu Kałusz	1784
	Ugartsthal	1784
Kimirz	Dobrzanica Kolonia	1785
	Josephsthal	1784
	Kimirz Kolonia	1784
	Unterwalden	1784
Leżajsk	Dornbach	1786
	Gillershof	1788
	Königsberg	1786
Lubaczów	Burgau	1783
	Deutschbach	1785
	Einsingen	1783
	Fehlbach	1783
	Felsendorf	1782
	Freifeld	1783
	Lindenau	1783
	Ostrowiec	1783
	Reichau	1783
	Smolin Kolonia	1783
Lwów	Kaltwasser	1784

Mierzwica	Mokrotyn Kolonia	1786
	Wiesenberg	1786
Mosty	Bruckenthal	1786
Mościska	Rehberg	1788
Niepołomice	Bogucice	1783
	Bratucice	1783
	Deutsch Lednica	1785
	Fürstenau	1783
	Kłaj	1783
	Krzeczów	1783
	Neu Gawłów	1784
	Neu Majkowice	1784
	Steindorf	1785
	Trinitatis	1785
	Vogsdorf	1785
Nikonkowice	Falkenstein	1784
Sambor	Josephsdorf	1783
	Kaiserdorf	1783
	Neu Burczyce	1785
	Neudorf	1783
Sandomierz	Hohenbach	1783
	Jata	1783
	Jeżowe	1783
	Josephsdorf	1783
	Kliszów	1784
	Padew Kolonia	1783
	Ranischau	1783
	Rauchersdorf Gross	1783
	Rauchersdorf Klein	1783
	Reichsbeim	1783
	Sandlautern	1783
	Schönanger	1783
	Steinau	1783
	Tuszów Kolonia	1783
Tanefsau	1783	
Wildenthal	1783	

Stary Sącz	Biczyce Deutsch	1788
	Dąbrówka Deutsch	1787
	Gaboń Deutsch	1783
	Galkowitz Deutsch	1783
	Ernsdorf	1784
	Hundsdorf	1783
	Hutweide	1784
	Juraszowa	1784
	Kadschau	1785
	Laufendorf	1783
	Mokra Wieś	1788
	Morau	1784
	Mystków	1788
	Naszacowice	1783
	Neudörfel	b.d.
	Olszanka	1784
	Piątkowa	1788
	Podegrodzie	1784
	Rytro	1788
	Stadlau	1788
	Świniarsko	1788
	Tannendorf	1783
	Unterbach	1783
Wachendorf	1783	
Wiesendorf	1783	
Zagórzyn	1788	
Żbikowice	1783	
Stryj	Gelsendorf	1786
	Neu Oleksice	1786
Szczerec	Dornfeld	1786
	Einsiedel	1786
	Lindinfeld	1788
	Neu Chrusno	1789
	Rosenberg	1786
Winniki	Unterbergen	1785
	Weinbergen	1785

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Archiwum Narodowe w Krakowie, *Varia 2 - zbiór akt i materiałów różnej proveniencji*, sygn. 22; H. Lepucki, *Działalność kolonizacyjna Marii Teresy i Józefa II w Galicji 1772 - 1790*, Lwów 1938; L. Schneider, *Das Kolonisationswerk Josefs II in Galizien*, Poznań 1939; Z. Beiersdorf, B. Krasnowski, *Stary Sącz zarys historii rozwoju przestrzennego*, Kraków 1985.

Dominację ilościową stanowiły wsie w dobrach Sandomierz, gdzie narodziło się 15 nowych jednostek osadniczych. We wsi Raniszowa wydzielono nową osadę o nazwie Ranischau. Początkowo kolonia liczyła 48 rodzin. Po roku jedna rodzina opuściła swoje gospodarstwo. Przeważająca część ludności trudniła się rolnictwem, pojedyncze rodziny zaliczono do półrzemieślniczych. W sąsiedztwie Ranischau wytyczono m.in. Steinau i Wildenthall³³ oraz osadę niemiecką w sąsiedztwie wsi Kliszów³⁴.

Nowi mieszkańcy zaczęli przybywać także w okolice Nowego Sącza. W Żbikowicach i Wiesendorf osiedliły się rodziny pochodzące z Saksonii³⁵, a rodziny z Palatynatu zamieszkały w Świerkli i Długolece. W Świerkli rozwinęły się dwa przysiółki osadników niemieckich na północy „Langendorf” i na południu „Tannendorf”³⁶.

We wsi Biegonice uformował się Laufendorf. Domy i pola uprawne osadników znajdowały się na niwach *Zapotocze* i *Winna Góra*³⁷. W Laufendorf zamieszkało 6 rodzin³⁸. Pojedyncze gospodarstwa kolonistów pojawiły się w Kadschau i Juraszowej. Obydwie kolonie zasiedlone zostały przez 4 rodziny³⁹. Do

³³ J. Popek, *op. cit.*, s. 4-5.

³⁴ H. Lepucki, *op. cit.*, s. 164.

³⁵ Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie [dalej CPAHUL], *Metryka józefińska*, sygn. IV-5; *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. XIV, Warszawa 1895, s. 518-519 (dalej: SGKP); J. Marecki, *Osadnictwo niemieckie na ziemi sądeckiej pod koniec XVIII wieku w świetle metryki józefińskiej*, [w:] *Wielokulturowość na Sądecczyźnie: materiały z sympozjum, Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu, 25-27 listopada 2010 r.*, red. B. Szafran, Nowy Sącz 2010, s. 56.

³⁶ A. Artymiak, *op. cit.*, s. 6; Z.P. Szewczyk, *O pochodzeniu nazw miejscowych Gminy Podegrodzie i okolic*, Nowy Sącz 2009, s. 22-29; J. Marecki, *op. cit.*, s. 57.

³⁷ CPAHUL, *Metryka józefińska*, sygn. IV-7.

³⁸ H. Lepucki, *op. cit.*, s. 174.

³⁹ ANK, *Varia 2 - zbiór akt i materiałów różnej proveniencji, Domena Stary Sącz wieś Juraszowa. Wykazy właścicieli nieruchomości (osadnicy niemieccy) i ich zobowiązań*, sygn. 21.

małych wsi józefińskich na Sądecczyźnie należały także Hutweide i Morau⁴⁰. Gaboń zasiedliło 8 rodzin⁴¹. W Golkowitz Deutsch osiedliło się 10 rodzin z Nassau⁴². W 1785 r. ukształtowała się wieś Neudörfel. Osadnicy przybyli do kolonii w trzech grupach składających się z 18, 19 i 17 rodzin⁴³.

W 1787 r. niemieckich osadników sprowadzono do Dąbrówki Deutsch⁴⁴, na miejsce dawnej osady żydowskiej o nazwie Nowa Jeruzalem. Osada powstała, gdyż Józef II chciał sprawdzić, jak Żydzi będą sobie radzić na roli. Próba osiedlenia nie udała i ostatecznie sprowadzono tam Niemców⁴⁵.

W 1786 r. w Stadłach mieszkało 18 rodzin ewangelickich pochodzących z Nassau i Platynatu⁴⁶. Natomiast według innych pozyskanych źródeł w owym roku wieś zamieszkiwały 22 rodziny niemieckie⁴⁷. W 1789 r. w Stadłach mieszkało już 20 rodzin⁴⁸.

W dobrach kameralnych Niepołomice nieliczne niemieckie rodziny ulokowano w Bratucicach, Trinitatis, Vogstdorf, Neu Gawłów, Lednicy Niemieckiej oraz Steindorf⁴⁹.

Pierwsi osadnicy z Palatynatu i Lotaryngii pojawili się w dobrach Dobromil w 1783 r. Pierwsze miejsca dla osadników wytyczono w Bandrowie Deutsch

⁴⁰ H. Lepucki, *op. cit.*, s. 174.

⁴¹ Archiwum Narodowe w Krakowie [dalej: ANK], *Varia 2 - zbiór akt i materiałów różnej proveniencji, Domena Stary Sącz - wieś Gaboń. Wykazy właścicieli nieruchomości (osadnicy niemieccy) i ich zobowiązań*, sygn. 22.

⁴² CPAHUL, *Metryka józefińska*, sygn. IV-30; A. Artymiak, *op. cit.*, s. 8; J. Marecki, *op. cit.*, s. 52.

⁴³ W. Bazielich, *Historie Starosądeckie. Szkice historyczne z dziejów miasta Starego Sącza i jego okolic*, Kraków 1965, s. 170; Z. Beiersdorf, B. Krasnowski, *Stary Sącz. Zarys historii rozwoju przestrzennego*, Kraków 1985, s. 60-61 i 82.

⁴⁴ H. Lepucki, *op. cit.*, s. 163.

⁴⁵ H. Stupnicki, *Galicja pod względem geograficzno-topograficzno-historycznym*, Lwów 1849, s. 44; A. Artymiak, *Z dziejów osadników niemieckich...*9; M. Grabski, *Osadnictwo niemieckie na Sądecczyźnie w XVIII wieku*, „Płaj” 1999, nr 19, s. 26.

⁴⁶ A. Artymiak, *op. cit.*, s. 7; M. Grabski, *op. cit.*, s. 23; F. Kiryk, *Podegrodzie i gmina Podegrodzka. Zarys dziejów*, Kraków 2014, s. 215.

⁴⁷ D. Iwańska, *op. cit.*, s. 70; J. Marecki, *op. cit.*, s. 59.

⁴⁸ H. Lepucki, *op. cit.*, s. 174.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 163-165; CPAHUL, *Metryka józefińska*, sygn. I-188; SGKP, t. V, 1884, s. 121.

oraz Hochberg⁵⁰. Rok później 24 rodziny zasiedliły Steinfels stanowiącą część wsi Stebnik⁵¹.

W Berehach Dolnych teren dla nowych osadników nazwano Siegenthal⁵². Pierwotnie chciano tam otworzyć lokalne centrum zajmujące się administrowaniem lasów oraz ośrodek produkcji drzewnej. Ostatecznie decyzja o przeznaczeniu gruntów rządowych uległa zmianom. Część dawnego folwarku przekazano na rzecz nowej wsi, w której w 1788 r. osiedlono 10 rodzin niemieckich⁵³.

W dobrach Lubaczów wsie przybrały charakter rzemieślniczy⁵⁴. Pierwsze rodziny przybyły m.in. do Felsendorf. Trzy lata po utworzeniu wies zamieszkiwało 12 rodzin pochodzących z Nadrenii-Palatynatu i Hesji⁵⁵.

Na ziemiach dawnych dóbr ekonomii samborskiej wytyczono m.in. Kaisersdorf⁵⁶, a w obrębie dawnych dóbr medenickich: Königsau⁵⁷. W dobrach Leżajska w 1786 r. uformowały się: Dornbach⁵⁸, Königsberg⁵⁹ oraz Gillershof⁶⁰.

Problemem związanym z dużym zainteresowaniem zamieszkania w nowych osadach była niemożliwość czasowa wyrobienia się z przygotowaniem miejsc do zakwaterowania, co należało do obowiązków lokalnej administracji. Wiązało to się z powstrzymywaniem masowych napływów osadników⁶¹. W tej sytuacji wydano nakaz wstrzymania przyjazdu ludności. Napływ jednak nie ustał⁶², dlatego podczas naboru osadników do dóbr kameralnych następował proces

⁵⁰ SGKP, t. I, 1880, s. 9; H. Lepucki, *op. cit.*, s. 163-165; M. Augustyn, *Antropogeniczne zmiany środowiska...*, s. 14.

⁵¹ CPAHUL, *Metryka józefińska*, sygn. XV-21; SGKP, t. XI, 1890, s. 321; M. Augustyn, *Zarys dziejów wsi Bandrów...*, s. 82; M. Augustyn, A. Szary, *op. cit.*, s. 292.

⁵² SGKP, t. XV cz.2, 1902, s. 580.

⁵³ CPAHUL, *Metryka józefińska*, sygn. XV-25; M. Augustyn, *Zarys dziejów wsi Berehy Dolne...*, s. 24.

⁵⁴ J. Mazur, *Koncepcja przebiegu rowerowej trasy turystycznej szlakiem kolonizacji józefińskiej na ziemi lubaczowskiej, stanowiącej szlak boczny zintegrowany z Green Velo*, Lubaczów 2017, s. 11.

⁵⁵ J. Mazur, *op. cit.*, s. 17.

⁵⁶ SGKP, t. III, 1882, s. 680.

⁵⁷ *Ibidem*, t. IV, 1883, s. 243.

⁵⁸ *Ibidem*, t. II, 1881, s. 116.

⁵⁹ *Ibidem*, t. IV, 1883, s. 243.

⁶⁰ S. Kułacz, M. Baczkowski, *Wojskowa i wojenna korespondencja braci Lejów 1913-1917*, Oświęcim 2014, s. 7.

⁶¹ D. Iwańska, *op. cit.*, s. 70.

⁶² A. Wielocha, *op. cit.*, s. 13.

zróźnicowania społecznego⁶³. Osadników dzielono na dwie grupy: uprzywilejowanych i nieuprzywilejowanych. Osadnicy uprzywilejowani otrzymywali od rządu większą powierzchnię gruntu, większe zabudowania i więcej bydła. Posiadali oni specjalną klauzulę w paszporcie⁶⁴. Rozwiązaniem rządu austriackiego było umieszczenie nadwyżek osadników w prywatnych własnościach ziemskich. Z tego względu wydano specjalny patent, dający możliwość osiedlania na terenie dóbr prywatnych osadnikom⁶⁵, w którym zaznaczono, że państwo będzie dopłacać do utrzymania niemieckich rodzin w dobrach prywatnych, z zastrzeżeniem, że najmniejsza osada powinna być zamieszkała przez minimum sześć rodzin. Jednak rodziny szlacheckie nie były chętne do przyjmowania na swoje tereny osadników. Powodem było duże poparcie Niemców przez rząd⁶⁶.

Trudności techniczne i większa niż przypuszczano liczba kolonistów (głównie biednych) spowodowały zatrzymanie procesu osadniczego. Wstrzymanie napływu, które miało miejsce w 1785 r. było zarazem ostateczne, po czym ruch emigracyjny ustał i można się było zająć umieszczaniem, dotychczas przybyłych kolonistów⁶⁷.

Podsumowując, dostrzec można, że duże znaczenie w rozwoju kolonizacji józefińskiej odegrały czynniki prawno-osadnicze. Początki kolonizacji józefińskiej nastąpiły w 1781 r., kiedy to wydawano rozporządzenia prawne dotyczące sprowadzenia osadników. Natomiast natężenie procesu osadnictwa miało miejsce w latach 1782-1785 r. Głównymi celami akcji była chęć zwiększenia ludności w Galicji oraz unowocześnienie gospodarki rolnej. Czynnikiem politycznym sprzyjającym osiedlaniu była wojna na pograniczu niemiecko-francuskim. Należy także pamiętać, że sprowadzanie Niemców na terytorium Habsburgów nie było nowością, gdyż wcześniej kolonizacja miała miejsce w Banacie. Ze względu na niedogodne warunki osadnicze kolonizację na Węgrzech zakończono w 1781 r., czyli w tym samym roku, w którym zainicjowano kolonizację

⁶³ W. Tokarz, *op. cit.*, s. 280.

⁶⁴ H. Lepucki, *op. cit.*, s. 46; J. Popek, *op. cit.*, s. 3.

⁶⁵ R. Orłowski, *op. cit.*, s. 158; W. Bondyra, E. Lorentz, E. Prusicka-Kołcon, M. Korzeniowski, *Dzieje miejscowości gminy Zamość*, Zamość 2010, s. 27.

⁶⁶ K. Bartoszewicz, *Dzieje Galicji jej stan przed wojną i „wyodrębnienie”*, Kraków 1917, s. 16; A. Wielocha, *op. cit.*, s. 14.

⁶⁷ Z. Kaczmarczyk, *op. cit.*, s. 185; D. Iwańska, *op. cit.*, s. 70.

józefińską. Można zatem wnioskować, że rozwój osadnictwa józefińskiego na terenie Galicji były przedłużeniem ciągłości kolonizacji niemieckiej na terenach podbitych przez Habsburgów.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Narodowe w Krakowie,

Varia 2 - zbiór akt i materiałów różnej proveniencji, Domena Stary Sącz - wieś Gaboń. Wykazy właścicieli nieruchomości (osadnicy niemieccy) i ich zobowiązań, sygn. 22.

Varia 2 - zbiór akt i materiałów różnej proveniencji, Domena Stary Sącz wieś Juraszowa. Wykazy właścicieli nieruchomości (osadnicy niemieccy) i ich zobowiązań, sygn. 21.

Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie,

Metryka józefińska, sygn. I-188, IV-5, IV-7, IV-30, XV-21, XV-25.

Źródła drukowane

Czyni rozporządzenie o Królewstwach, [w:] *Edicta et mandata universalis Regnis Galiciae et Lodomeriae a die II. September 1772. Inite Possessionis Promulgata. Rozkazy y Ustawy Powszechne Krolestwom Galicyi y Lodomeryi od dnia II. września obięcia Possessyi ogłoszone*, t. 1, Leopoli 1772.

Idą w possesję Królestwa Gallicyi y Lodomeryi, [w:] *Edicta et mandata universalis Regnis Galiciae et Lodomeriae a die II. September 1772. Inite Possessionis Promulgata. Rozkazy y Ustawy Powszechne Krolestwom Galicyi y Lodomeryi od dnia II. września obięcia Possessyi ogłoszone*, t. 1, Leopoli 1772.

Przez który Augsburgską y Helwetycką Religiją Wyznawiającym tudzież Grekom Nieunitom, przyzwoite Religii prywatne Exercitium wszędzie pozwala się, [w:] *Continuatio Edictorum et Mandatorum Universalium in Regnis Galiciae et Lodomeriae a die I. Januar. ad ultimam Decembris Anno 1781. Kontinaucya wyrokow y rozkozow powszechnych w Galicyi i Lodomeryi Królestwach od dnia 1 Stycznia aż do końca Grudnia Roku 1781 wypadłych*, t. 29, Leopoli 1781.

Uniwersal, mocą którego postronnych Dyssydentow Kupcow, Rekodzielnikow y Rzemieślikow zachęca się, [w:] *Continuatio Edictorium et Mandatorum Universalium in Regnis Galicie et Lodomerie. A die 28. Mensis Junii Anno 1773.*

Emanatorum. Konstynuacya wyrokow y rozkazow powszechnych w Galicyi y Lodomeryi Krolewstwach od dnia 28. Miesiaca czerwca do 1773 wypadlych, t. 2, Leopoli 1774.

Uniwersal, mocą którego postronnych wiary Katolickiey, y Greckiey Uniatckiey, kupcow, w sztukach bieglych, Rekodzielnikow, y Rzemieślnikow zachęca się, [w:] *Continuatio Edictorium et Mandatorum Universalium in Regnis Galiciae et Lodomeriae. A die 28. Mensis Junii Anno 1773. Emanatorum. Konstynuacya wyrokow y rozkazow powszechnych w Galicyi y Lodomeryi Krolewstwach od dnia 28. Miesiaca czerwca do 1773 wypadlych*, t. 2, Leopoli 1774.

Wolnego Religii Exercitium Pozwolenia, i Folwarkow dla przychodniowych cudzoziemskich Rękodzielnikow, i rolnych Gospodarzowoy tyczących się, [w:] *Continuatio Edictorium et Mandatorum Universalium in Regnis Galiciae et Lodomeriae a die I. Januar. ad ultimam Decembris Anno 1781. Kontinaucya wyrokow y rozkozow powszechnych w Galicyi i Lodomeryi Królestwach od dnia 1 Stycznia aż do końca Grudnia Roku 1781 wypadlych*, t. 29, Leopoli 1782.

Opracowania

Artymiak A., *Z dziejów osadników niemieckich w Sądeczyźnie*, [w:] *Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum II im. Króla Bolesława Chrobrego w Nowym Sączu za rok szkolny 1927/28*, Nowy Sącz 1928.

Augustyn M., *Zarys dziejów wsi Bandrów*, „Bieszczad” 2000, nr 7.

Augustyn M., *Zarys dziejów wsi Berehy Dolne i kolonii Siegenthal*, „Bieszczad” 2004, nr 11.

Augustyn M., Szary A., *Stan zachowania dawnych sadów na terenie wsi Stebnik*, „Bieszczad” 2008, nr 14.

Augustyn M., *Antropogeniczne zmiany środowiska wodnego w Bieszczadach do 1951 r. (część VI) Dolina środkowego Strwiąża*, „Bieszczad” 2012/2013, nr 18.

Bartoszewicz K., *Dzieje Galicyi jej stan przed wojną i „wyodrębnienie”*, Kraków 1917.

Bazielich W., *Historię Starosądeckie. Szkice historyczne z dziejów miasta Staro Sącza i jego okolic*, Kraków 1965.

Beiersdorf Z., Krasnowski B., *Stary Sącz. Zarys historii rozwoju przestrzennego*, Kraków 1985.

Bondyra W., Lorentz E., Prusicka-Kołcon E., Korzeniowski M., *Dzieje miejscowości gminy Zamość*, Zamość 2010.

Broński K., *Niemcy w społeczności miejskiej Galicji*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie” 2001, nr 571.

Fejtő F., *Józef II*, Warszawa 1993.

Filozof T., *Kolonizacja józefińska*, „Skarby Podkarpackie” 2012, nr 2(33).

Fras Z., *Galicja*, Wrocław 2003.

Grabski M., *Osadnictwo niemieckie na Sądeckczyźnie w XVIII wieku*, „Płaj” 1999, nr 19.

Iwańska D., *O osadnikach józefińskich i na Sądeckczyźnie i ich kulturze – w aspekcie budowy sektora kolonistów niemieckich w Sądeckim Parku Etnograficznym*, „Zeszyty Sądecko-Spiskie” 2006, t. 1.

Kaczmarczyk Z., *Kolonizacja niemiecka na wschód od Odry*, Poznań 1945.

Kiryk F., *Podegrodzie i gmina Podegrodzka. Zarys dziejów*, wyd. I, Kraków 2014.

Korobowicz A., Witkowski W., *Historia ustroju i prawa Polskiego (1772-1918)*, wyd. V, Warszawa 2012.

Kryciński S., *Kolonizacja józefińska w Galicji*, „Połoniny” 1984, nr 84.

Kułaż S., Baczkowski M., *Wojskowa i wojenna korespondencja braci Lejów 1913 - 1917*, Oświęcim 2014.

Lepucki H., *Działalność kolonizacyjna Marii Teresy i Józefa II w Galicji 1772 - 1790*, Lwów 1938.

Marecki J., *Osadnictwo niemieckie na ziemi sądeckiej pod koniec XVIII wieku w świetle metryki józefińskiej*, [w:] *Wielokulturowość na Sądeckczyźnie: materiały z sympozjum, Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu, 25-27 listopada 2010 r.*, red. B. Szafran, Nowy Sącz 2010.

Mazur J., *Koncepcja przebiegu rowerowej trasy turystycznej szlakiem kolonizacji józefińskiej na ziemi lubaczowskiej, stanowiącej szlak boczny zintegrowany z Green Velo*, Lubaczów 2017.

Orłowski R., *Koloniści rolnicy niemieccy w Ordynacji Zamojskiej w XVIII w.*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Nauki Filozoficzne i Humanistyczne” 1957, 12.

Pelczar R., *Sieć szkolna w koloniach niemieckich (józefińskich) do 1873 r. (na przykładzie terenu łacińskiej diecezji przemyskiej)*, „Studia i Prace Pedagogiczne” 2016, t. 3.

Piórek M., *Z dziejów kolonii niemieckich w Puszczy Sandomierskiej (XVIII-XX w.)*, „Rocznik Kolbuszowski” 1987, t. 2.

Piórek M., *Wildenthal w latach 1783-1944. Studium genealogiczne Nowego Dzikowca oraz o pozostałych koloniach niemieckich*, Dzikowiec 2016.

Popek J., *Kolonizacja józefińska w Galicji. Studium na przykładzie wsi Rarnischau*, [w:] *Polska – Słowacja – Ukraina. Trójpogranicze wielokulturowe*, red. A. Bonusiak, K. Stukus, D. Hanik, J. Popek, Rzeszów 2014.

Röskau-Rydel I., *Niemcy w Galicji (1772-1918)* [w:] *Galicja 1772-1918. Problemy metodologiczne, stan i potrzeby badań*, red. A. Kowalec, W. Wierzbieniec, L. Zaskilniak, t. 2, Rzeszów 2011.

Schneider L., *Das Kolonisationswerk Josefs II in Galizien*, Poznań 1939.

Schnür-Pepłowski S., *Z przeszłości Galicji (1772 - 1862)*, Lwów 1895.

Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, red. Sulimierski F., Walewski W., Chlebowski B., t. I-XV, Warszawa 1880-1902.

Stupnicki H., *Galicya pod względem geograficzno-topograficzno-historycznym*, Lwów 1849.

Szewczyk Z. P., *O pochodzeniu nazw miejscowych Gminy Podegrodzie i okolic*, Nowy Sącz 2009.

Tokarz W., *Galicya w początkach ery józefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1783*, Kraków 1909.

Wielocha A., *Kolonizacja józefińska w Galicyjskich Karpatach*, „Płaj” 1999, nr 19.